

Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i  
Linköpings stift 2004



## STJÄRNORPS KYRKA

Stjärnorps socken  
Linköpings kommun  
Linköpings stift  
Östergötlands län

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62  
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

# STJÄRNORPS KYRKA

Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i Linköpings stift  
Delrapport 2004

## Innehåll

Inledning.....	3
Bakgrund.....	3
Syfte.....	3
Kulturminneslagen.....	3
Kulturhistorisk bedömning.....	3
Inventeringens uppläggning och rapport .....	4
STJÄRNORP KYRKA .....	5
<i>Socknen</i> .....	5
<i>Kyrkomiljön</i> .....	6
<i>Kyrkogården</i> .....	7
<i>Kyrkobyggnaden</i> .....	7
Exteriör beskrivning.....	8
Interiör beskrivning .....	9
KULTURHISTORISK BEDÖMNING.....	10
<i>Kyrkogården</i> .....	10
<i>Kyrkobyggnaden</i> .....	10
ÖVRIGT.....	10
Befintliga skyddsformer .....	10
KÄLLOR .....	10
HÄNDELSELISTA .....	11

## Inledning

### Bakgrund

Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapsunderlaget för våra kyrkobyggnader och kyrkomiljöer genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering. På uppdrag av Linköpings stift utför Östergötlands länsmuseum inventeringen inom stiftets del av Östergötlands län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2004. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkobyggnader som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

### Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkans kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården
- att skapa ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkan/kapellet och för vård- och underhållsplaner
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrko/kapellbyggnaden samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkobyggnader/kapell och kyrkomiljöer i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att skapa ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

### Kulturminneslagen

Enligt Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader*, *kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar av kyrkobyggnaden.

### Kulturhistorisk bedömning

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Jönköpings, Kalmar, och Östergötlands län samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljöns i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

## **Inventeringens uppläggning och rapport**

Rapporten består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör, fotografier och en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i denna rapport. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, vilket är ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet ([www.raa.se](http://www.raa.se)).

Fältarbetet, fotografering och rapportsammanställningen har utförts av antikvarie Marie Hagsten vid Östergötlands läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Östergötlands läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

## STJÄRNORP KYRKA

Linköping Stjärnorps 1:3, Stjärnorps socken, Linköpings kommun, Gullbergs härad, Östergötlands län och landskap. Linköping stift.



Stjärnorps socken är bildad i sen tid; 1810 och kyrkflygeln till Stjärnorps slott blev då församlingskyrka. Både flyglar och slottet är byggda 1654- 61 och eldhärjades 1789. Kyrkflygeln återuppbyggdes redan samma år på de gamla murarna. Kyrkflygeln har fått sitt nuvarande utseende i samband med en ombyggnad 1914. Båda flyglarna är gulputsade i två våningar och har brutet tak belagt med lertegel. Interiören tillkom 1914 och är enhetligt utformad med färgsättning i blått mot vitkalkade tak och väggar.

### *Socken*

Stjärnorps socken ligger norr om sjön Roxen i norra skogsbygden och blev egen socken först 1810. I socknen finns flera sjöar där de största är Skiren, Bjän och Hultsjön. Fyra bäckar rinner ner i Roxen och här har kraften utnyttjats till att driva kvarnar och sågar. Från Stjärnorps till Högsäter finns en 5 km lång sprickdal som utgörs av odlingsmark. Närmast Stjärnorps finns en djup lövträdsbeväxt ravin med en bäck som rinner ut i Roxen.

Norra delen av socknen hör till Hällestads bergslag och här har det funnits gruvdrift vid Perstorp och Rådsla, vid den senare fanns även hytta och hammare. Vid Sandvik som ligger vid Roxen har det funnits ett garveri. Genom socknen i öst – västlig riktning går en äldre vägsträckning som förband Vreta Kloster med Vånga och vidare till Finspång. Från Ljungsbro går vägen till Hällestad, båda dessa vägar har samma sträckningar som de medeltida ridstigarna. Annars var vattenvägarna det vanligaste kommunikationsmedlet. Från Linköping gick ångbåtstrafik till Stjärnorps slott och till ytterligare fem bryggor utmed stranden. Ångbåtstrafiken upphörde 1928 när busstrafiken byggdes ut. Närheten till Roxen har gjort att flera välbärgade Linköpingsborgare lät bygga stora sommarvillor i början av 1900-talet. De flesta sommarvillorna är koncentrerade till Roxenbaden öster om Sandvik.

Det finns sparsamt med fornlämningar vilket tyder på att Stjärnorps har befolkats först under medetiden. Fornborgarna Snaven i väster och Göten i öster ingår i ett större fornborgssystem utmed Roxen. Stjärnorps säteri är socknens enda herrgård. Övrig bebyggelse består av ensamgårdar eller mindre byar med undantag för Bjäsäters by som är en klungby som utvecklats efter laga skifte. Socknen utökades 1928 med 6 fastigheter i Östra Harg socken vilka gränsade till Stjärnorps i öster.



*Stjärnorps kyrkomiljö sedd från sydost*

### ***Kyrkomiljön***

Till Stjärnorps slott hör ett kapell som utnyttjades av befolkningen i bygden eftersom det var så långt till församlingskyrkan. När Stjärnorps säteri 1806 såldes till brukspatron Olof Burenstam upphörde tjänstetillsättning av präst till slottskapellet. För att kunna fortsätta hålla gudstjänst varje söndag ansökte man om tillstånd hos kungen att få bilda egen socken. Stjärnorps blev egen socken 1810.

Kyrkan och slottet ligger på en terrasserad höjd vid Roxen och är exponerade från sjön. Vägen mellan Vreta Kloster och Vånga går nedanför kyrkogården i strandkanten. Västerut går vägen till gården Högsäter på vars marker Stjärnorps säteri är bildat. Miljön domineras av slottet där ruinen efter huvudbyggnaden utgör en anslående anblick. Ruinen flankeras av två flyglar där den södra är kyrkflygeln och den norra är huvudbyggnad.

I söder och öster går en stenmur med gulputsade portaler vid de tre infarterna till slottet vilka har påkostade höga smidesgrindar. Grindarna vid huvuduppfarten är ritade av Isac Gustaf Claesson, medan grinden vid kyrkflygeln sattes upp 1915 och där överstycket är ritat av Erik Fant. I södra muren straxt söder om klockboden finns ett avtråde och förråd från 1905 vilket kallas för Sveaborg. Tre lövträdsalléer kantar uppfarterna till herrgården och kyrkan. Två gulputsade grindstugor ligger vid uppfarten till slottet. I norr och väster finns en park med orangeri och trädgårdsmästarbostad samt ett rödslammat magasin. Parken är ritad av Rudolf Abelin 1905-06. De övriga byggnader är putsade och avfärgade i en gul kulör. En större ladugård och en del mindre ekonomibyggnader ligger på andra sidan om Högsätersvägen. I anslutning till kyrkflygeln i öster ligger kyrkogården och större gräsytor. Söder om kyrkflygeln finns en rödslammad klockbod från 1813 med toptak.

Vid södra infarten ligger klockarbostaden från 1820-talet som även har fungerat som sockenbyggnad, fattigstuga, lärarbostad, post- och kommunhus. Byggnaden används idag som vaktmästarbostad och är tillbyggd i norr där församlingshemmet är inrymt. Kyrkskolan från 1871 ligger i fonden till södra uppfarten. Dessutom finns avträden och uthus alla panelade och målade med röd slamfärg.

## ***Kyrkogården***

Beskrivningen kompletteras efter genomgången kyrkogårdsinventering.



## ***Kyrkobyggnaden***

Omkring 1630 gjorde landshövding Stellan Mörner Högsäter till säteri och det omfattade 12 1/2 mantal. 1651 övertogs egendomen av Robert Douglas som var gift med en sondotter till Stellan Mörner och som utökade gården med ytterligare 20 mantal. Stjärnorp blir säteriets namn och 1654 påbörjas byggandet av ett fyra våningar högt stenhus flankerat av två flygelbyggnader där en inreddes till gårdskapell.

1789 brinner huvudbyggnaden och flyglarna, branden lär ha startat i kyrkflygeln. Eftersom det var långt till Vreta Klosters kyrka använde folket i bygden kapellet i stället för sin församlingskyrka. Kapellet återställdes samma år. All inredning och hela taket och vindsbjälklaget gjordes nytt. Även norra flygeln byggdes upp igen och kom därefter att fungera som huvudbyggnad. Kyrkflygeln har en port med genomfart till borggården. Östra delen utgörs av kapellet medan västra delen är bostad. I början av 1900-talet var här inspektorsbostad. Få uppgifter berättar hur kyrkflygeln såg ut före branden. På taket fanns en takryttare eller ett torn och från borggården fanns en särskild ingång till en herrskapsläktare för familjen Douglas. I dag är ingången förlagd i väster via portlidret.

Vid renoveringen efter branden 1789 gjordes ett tunnvalvt tak av trä och golvet var av tegel. I koret hängde predikstolen över altaret mellan de kvadratiska fönstren i två våningar. Från orgelläktaren fanns två kolonnradar som bar upp läkare på båda långsidorna. I långhuset fanns dessutom bänkar i slutna kvarter.

1914 gjordes en stor omgestaltning av kyrkorummet efter ritningar av arkitekt Fredrik Falkenberg (1867- 1924) som har varit verksam vid andra renoveringar i stiftets kyrkor. Kyrkflygeln fick nu ett utseende som skiljer den från bostadsflygeln och som mer anknyter till dess kyrkliga funktion. Fönstren förstörades och i koret försågs de med glasmålningar föreställande Moses och Johannes döparen. Sideläktarna togs bort och istället tillverkades en ny bänkinredning som målades blå. I koret installerades korbänkar på norra väggen vilka försågs med skuren dekor och inskriptioner. En ny predikstol placerades på södra korbänken.

Nytt golv lades med kalksten och i koret höjdes golvet. Sakristian med dess kopparklädda spira uppfördes vid södra korväggen. Ett litet bårum och förråd inreddes också. Den gamla orgeln var från 1836 och byttes ut 1941.

År 1948 gjordes en renovering under ledning av professor Ivar Tengbom. Radiatorer installerades och en invändig ommålning genomfördes. I samband med en renovering och ombyggnad år 2000 efter ritningar av arkitekt Börje Mathiasson gjordes en handikaptoalett och ett kapprum samt ett förråd under orgelläktaren och för första gången fick kyrkan vatten indraget. Snickerierna målades i sin ursprungliga klarblå kulör och väggarna kalkades.

Till kyrkan hör en klockbod i träkonstruktion från 1813. När sakristian med torn byggdes 1914 kom klockstapeln att användas som bårhus och förråd. Fasaderna är klädda med panel och målade faluröda, det toppformade taket är täckt av tjärstrukna bräder



## Exteriör beskrivning

Kyrkflygeln är byggd i två våningar av sten med slätputsade fasader som är avfärgade i en gulbeige kulör. I öster går fasadlivet ner över den terrasserade muren som kyrkflygeln vilar på, vilket förstärker byggnadens resning. Sockeln är slätputsad och avfärgad i en grå kulör. I bostadsdelen är sockeln spritputsad. Taket är brutet med avvalmade gavelspetsar och belagt med enkupigt lertegel. I söder är kyrkan tillbyggd med en sakristia som kröns av ett torn med en kopparklädd hög spira. Tornet har öppningsbara luckor vid klockorna. Spiran kröns av en tupp och smidesdekor. Byggnaden har ett valv med infart till borggården. Entrén till kyrkan är i valvet där ytterdörrarna består av pardörrar med tre fyllningar i varje dörrblad vilka är blåmålade. Dörrarna till sakristian och förråd har gråmålad diagonalställd panel. På sakristians södra sida går en öppen kalkstenstrappa upp till tornet. Kalkstenen avlöses av trä där trappan blir skyddad från väder och vind. Sakristian har en huggen granitsockel. De höga rundbågiga fönstren tillkom vid renoveringen 1914 och är tillverkade av järn med åtta rutor. Fönstren i bostadsdelen och sakristian har två lufter med sex spröjsade rutor vilka är målade i engelskt rött.





## Interiör beskrivning

Koret ligger tre trappsteg högre än övriga golv och är täckt av polerade kalkstensplattor. Koret är markerat med en valvbåge. Såväl kor som långhus är valvslagna, putsade och vitkalkade. På södra korbäggen över ingången till sakristian finns en nisch med två valvbågar. Två målade glasfönster på östra väggen föreställande Moses respektive Johannes döparen är utförda av Stockholms Glasmästeri Neumann & Vogel 1914.



Altartavlan föreställande Jesus på korset, en kopia av Diego Velasques är målad av Tomas Martin och skänktes av Robert Douglas 1919. På norra korbäggen hänger ett epitafie över Gustav Douglas som dog 1708. En dopfunt av trä från 1789 är tillverkad av Hans Pettersson i Torvinge.

Interiören med bänkinredning, altarring, predikstol och orgelläktare är tillkommen 1914 efter ritningar av arkitekt Fredrik Falkenberg. Dessa är prydda med förgyllda växtornament, figurer och listverk i sen jugendstil som är målad i klarblått. I ryggstödet till korbänkarna och över dörren till vapenhuset finns förgyllda bibelcitater. Kyrkorummets ovanliga färgsättning i blått och vitt anknyter till släkten Douglas vapen. Även orgeln är blåmålad men tillverkad 1985 av Mats Arvidsson. Till orgelläktaren leder en brun fernissad trätrappa.

# KULTURHISTORISK BEDÖMNING

## *Kyrkogården*

### *Kyrkobyggnaden*

Den väl samlade kyrkomiljön med kyrka, skola och sockenstuga utgör ett värdefullt tidsdokument. Sockenbildningen utgör ett exempel på en utveckling som skogsbygder med befolkningsökning och lång väg till församlingskyrka genomgick.

Kyrkobyggnadens historia som slottskapell har få motsvarigheter i stiftet vilket utgör ett särskilt värde. Kyrkflygeln är förknippad med Sjärnorps säteris historia och släkten Douglas.

- \* Kyrkorummet med korfönster, bänkar, predikstol, altarring och orgelläktare utgör ett bra exempel på en helgjuten interiör från 1914 i sen jugendstil.
- Kyrkans murverk har ett byggnadshistoriskt värde och utgör en källa till kunskap om 1600-talets murningsteknik.
- Epitafiet över Gustaf Douglas anknyter till släkten Douglas och dess betydelse för kyrkan och socknen.
- \* Kyrkorummets färgsättning har anknytning till släkten Douglas vapen.

## ÖVRIGT

### **Befintliga skyddsformer**

Kyrkan och kyrkogården är skyddade enligt Kulturminneslagen 4 kap.

## KÄLLOR

Antikvariskt Topografiskt Arkiv, Stockholm (ATA)

Douglas, Oscar W, Vreta Klosters hembygdsförening: Min barndoms Stjärnorp 1990. (OD)

Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria. RAA 2000.rev.2003. (FS)

Häradskartan Gullbergs härad. 1878.

Johansson, Arvid, Vreta Klosters hembygdsförening: Arvids bok om Stjärnorp 1986. (AJ)

Cnatingius, Bengt Stjärnorps kyrka, Kyrkoberskrivning 1987. (BC)

Ridderstad, Anton, Historiskt Geografiskt och statistiskt lexikon öfver Östergötland.

Norrköping 1875-77.

Sveriges Bebyggelse. Landsbygden Östergötlands län Del III. Uddevalla 1947.

Widegren, Per David: Försök till en beskrivning öfver Östergötland. Linköping 1828.

Östergötlands länsmuseum, Topografiska arkivet. (ÖLM)

## HÄNDELSELISTA

- 1650-1700 Nybyggnad (FS)
- 1789 Brinner slottet och flyglarna. (FS)
- 1789 Ändring – ombyggnad, Kyrkflygeln återuppbyggs på de gamla murarna. (FS)
- 1789 Ändring – ombyggnad, Nytt valv slås. (BC)
- 1791 Fast inredning – En kyrkklocka nytillverkas i Norrköping ,delvis med malm från de klockor som smälte i branden. (BC)
- 1810 Slottskapellet blir sockenkyrka i den nybildade Sjämnorps socken. (FS)
- 1810 Fast inredning – Nytillverkas Storklockan som skänks av Vreta klostrets församling. (BC)
- 1836 Fast inredning – Orgel byggd av Carl Elfström i Ljungby. (BC)
- 1885 Fast inredning –Ny Orgelfasad. (ÖLM)
- 1914 Ändring – Ombyggnad, efter ritningar utförda av arkitekt Fredrik Falkenberg Sakristian byggdes och försågs med en hög tornspira. De höga fönstren togs upp och koret höjdes samt att ny bänkinredningen och predikstolen tillkom. (ATA)
- 1915 Tillägg – överstycket till södra grindparet ritat av arkitekt Erik Fant.
- 1941 Fast inredning – Nytt orgelverk tillverkat av Setterqvist & Son. (BC)
- 1948 Teknisk installation – elradiatorer installeras. (ÖLM)
- 1950Vård/underhåll – Rengöring och omkalkning invändigt. (BC)
- 1961 Vård/underhåll – Omläggning av yttertak, reparation korfönster, rengöring tak och väggar invändigt. (ATA)
- 1961 Teknisk installation – Nytt värmesystem och elbelysning. (ATA)
- 1985 Fast inredning- Nytt orgelverk projekterat av Carl-Gustaf Lewenhaupt, byggt av orgelbyggare Mats Arvidsson, Stallarholmen.
- 2000 Ändring – ombyggnad, handikapptolett och kapprum samt förråd under läktaren efter ritningar av arkitekt Börje Mathiasson. I samband med detta tas tre bänkar bort. ÖLM)
- 2000 Teknisk installation- Vatten och avlopp installeras.(ÖLM)

- 2000 Vård/underhåll – Ommålning av bänkar och inredning samt rengöring och omkalkning av väggar och tak invändigt. (ÖLM)
- 2003 Teknisk installation - Elektrisk klockringning installeras. (ÖLM)